

A hazai reformkori büntetőjog-történet kutatásának szükségessége és lehetőségei*

*Bevezetés egy értekezéshez (1963)***

1.

Már egyik korábban közzétett tanulmányunkban megemlítettük, hogy a magyar büntetőjog történetének a területén igen sok a *terra incognita*, melyek eltüntetése csak szívós, céltudatos kutatómunkával és mind több jogtörténész szakember összefogása gyümölcseinek közkinccsé tételével válik lehetségessé. Hivatkoztunk akkor arra is, hogy országos jellegűen nagyobb korszakot felölelő büntetőjogtörténet megírására még gondolkodnunk sem lehet addig, amíg a helytörténeti jellegű büntetőjogtörténet művelésében hiányoznak a megfelelő számú és színvonalas előmunkálatok.¹ E helyütt ismét nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni a *helytörténeti kutatások* alapvető fontosságát, mert hazánkban az 1878:V. tc., a Csemegi-féle kódex megalkotása előtt bűnügyekben is túlnyomórészt *szokásjogi szabályokat* alkalmaztak, ha nem önkényesen jártak el, a különböző büntetőhatóságok. Olyan szokásjog szolgált zsinórmértékül a bírói gyakorlat számára még a 19. század első felében is, amely részint hivatalosan összeállított büntetőjogi szabálygyűjtemény, valamint büntetőjogi tartalmú jogkönyv hiánya miatt, részint

* Közli: ifj. Both Ödön és Antal Tamás

** BOTH Ödön: *A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőbíráskodásában (1790–1848)*. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1963. (Gépirat.) Bevezetés: 2–22. p. – Nyomtatásban: BOTH Ödön: *A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőbíráskodásában*. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. X. Fasc. 7. Szeged, 1963. [Bevezetés] 3–4.; utánközlésben in.: BOTH Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–1849*. Antal Tamás közreműködésével közreadja Ruszoly József. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2009. [Bevezetés:] 187–188. p. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 26. Szerk.: Balogh Elemér) – A szerző a sajtó alá rendezés során átdolgozta értekezését. Radikálisan lerövidítette a Bevezetést, a Mérleget pedig el is hagyta. Gyűjteményes kötetében a Mérleget helyére tettük, a Bevezetést viszont az Acta-beli állapotában hagytuk meg. Megírtuk, hogy az értekezés-beli Bevezetés „akár különálló közlésre is alkalmas lehet” (491.). Valóban, hiszen a megírás korára is jellemző didaktikus momentumokon túl a *reformkori szegedi büntetőbíráskodás* néhány, az értekezés további részeiből kimaradt elemét is tartalmazza, valamint olyan *büntetőjog-dogmatikai áttekintést*, amely csak részben kapott teret az Acta-beli Bevezetésben. Némileg javított szövegközlésünk is szorosan kapcsolódik az említett utánközléshez a Both Ödön művei 2. kötetében.

¹ BOTH Ödön: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban* (Szeged, 1958. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. IV. Fasc. 1.) 4. s a köv. p.

mert a királyi, illetve a hétszemélyes tábla, mint korabeli központi bíróságaink – többek között eljárásjogi akadályok következményeként –, nem tudtak kellő irányítást adni az alsóbb fokú büntetőbíróságoknak, országrészenként szinte bizonyosan, de nem egy esetben alighanem megyénként, szabad kerületenként, városenként, sőt pallosjogú úri-székekkel rendelkező uradalmanként is sok részletében *partikuláris*, széttagolt lehetett.

Örvendetes tény az, hogy az elmúlt években jogtörténetírásunk tett már néhány olyan jelentős lépést előre, amelyek közelebb vittek bennünket ahhoz az időhöz, amikor majd megbízható képet rajzolhatunk a magyar büntetőjog ma még jórészt századok kódében elrejtőző múltjáról. Különösen két nagyobb lélegzetű monográfia érdemi meg azt, hogy itt is megemlékezzünk róla. Az egyik *Sarlós Béla* korábban kandidátusi értekezésésként benyújtott és sikerrel megvédett munkája² a magyar 1848/49-i forradalom és szabadságharc korának büntetőjogáról, mely kivált a véstörvényszékeket illetően ad értékes tájékoztatást a központi szervek iratanyaga alapján. A másik pedig *Bónis György* kötete,³ Buda és Pest városok 1686-tól 1708-ig terjedő időben követett bírósági gyakorlatáról nyújt plasztikusan hű ábrázolást a tárgyalt, közel negyedszázad alatt létrejött különböző határozatok, utasítások és bírói ítéletek szakszerű feldolgozásával.

Az utóbbi időben javult tehát a helyzet, de csak néhány vonatkozásban, s ezért még mindig nagyon sok a tennivalónk. Hogy csupán egy pár példát említsünk: még ma sem tudunk történeti adatokkal alátámasztott, megnyugtató feleletet adni arra, miként született meg hazánkban az állami büntetőjog, milyen fejlődésen ment keresztül a bűncselekmény fogalma, hogyan törtek maguknak utat a modernebb büntetőjogi nézetek, s ezek miként szorították ki az elavultakat, milyen különbségek, illetve kölcsönhatások észlelhetők a népünk történetében fájdalmasan hosszúra nyúlt feudalizmus korában a nemesek és jobbágyok ellen eljáró megyei, a polgárok és nemtelenek felett bíraskodó városi büntetőtörvényszékek, továbbá a pallosjogú úriszékek gyakorlatában, mi volt a szerepe a külföldön kialakult büntetőjogi nézeteknek és intézményeknek a magyarországi jogalkotás, jogalkotási kísérletek és még inkább a hazai joggyakorlat fejlődésében. E példálózva felsorolt néhány rövidke utalás is elegendően igazolja azt, hogy nincs okunk a megaláztatásra, ha szaktudományunk, a magyar állam- és jogtörténet egyoldalúan alkotmánytörténeti jelleggel elengedhetetlen megalapozottsággal és érdemben változtatni akarunk, ami pedig szoros hivatásbeli kötelességünk.

Az elmondottak után a büntetőjogtörténeti kutatások és feldolgozások szükségességének további igazolására – véleményünk szerint – nem kell több teret szentelnünk, arról azonban semmiképpen sem mondhatunk le, hogy megindokoljuk, miért éppen egy szabad királyi város, közelebről Szeged reformkori büntetőjogtörténetének egyik, büntetőjogi szempontból alapvető jelentőségű részletkérdésére keressük, és amennyire kutatásaink alapján lehetséges, adjuk meg a választ. Témaválasztásunkat illetően könnyen érhetne bennünket az a vád, hogy lokálpatriotizmustól vezéreltetve, csupán opportunus szempontokra tekintettel fordítottuk figyelmünket Szeged múltja felé.

Az ilyen természetű vád jogosultságából annyit készségesen elismerünk, hogy témánk meghatározásánál – városunk szeretetén túl – bizonyos határok között szerepet játszott számunkra, Szegeden dolgozó kutató számára a forrásanyag hozzáférhetőségénél és feltárásánál jelentkező könnyebbség is, de nem meghatározó módon. Sokkal inkább azt a tényet vettük számításba, tartottuk szemünk előtt, hogy Szeged a múltban is

² SÁRLÓS Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, 1959.

³ BÓNIS György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest, 1962.

hazánk egyik legnagyobb lélekszámú városa volt, amelynek a lakossága még ráadásul magyarul beszélt, gondolkozott és érzett. A magyarul beszélő, gondolkozó és érző *nagyváros* jogéletének irányítását olyan tisztségviselők tartották a kezükben, akikre a korabeli idegen, különösen az osztrák büntetőjog nyilvánvalóan csak kisebb mértékben hathatott annál, mint amilyen mélységig a német nyelvű városaink vezetőire. Ha valahol az országban, Debrecen mellett elsősorban Szegeden bizonyára *magyar* – nemcsak magyarországi – *városi büntetőjog* alkalmazására került sor. De azt sem hagytuk figyelmen kívül, hogy korszakunkban, a hanyatló, a kései feudalizmus korában jórészt a városok voltak a világi művelődési gócpontok, lakosságuk nagyobb általános és jogi műveltséget vallhatott a magáénak annál, mint amilyen a falvak túlnyomó többségében írástudatlanságra kárhuztatott népe rendelkezett. És végül, ami a legsúlyosabban esett a latba, arról sem felejtkeztünk el, hogy az *osztályviszonyok* is a városokban, közöttük Szegeden állottak a legfejlettebb fokon, olyan szinten, amely leginkább az ilyen típusú településeken tette lehetővé, sőt szükségszerűvé előremutató jogintézmények – témánkat illetően: előremutató *büntetőjogi intézmények* – kialakulását.

Korszakváltásunk indokolásánál hivatkozhatunk arra, hogy olyan évtizedek forrásanyagának feldolgozására vállalkoztunk, amikor a magyar feudalizmus válsága közismerten döntő mértékűvé vált, amikor az osztályellentétek a végletekig kiéleződőben voltak, amikor mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a régi módon sem kormányozni, sem élni nem lehet tovább, vagyis midőn a vajúdo magyar társadalom egyre gyorsuló ütemben közeledett a polgári forradalomhoz, hiszen az új, a burzsoá társadalmi rend osztályviszonyainak csírái, palántái egyre életerősebben bontakoztak ki az elaggott feudalizmus keretei között. De ebben a vizsgált korban nemcsak az új osztályviszonyok elemei törtek előre, hanem az új szerkezetű osztálytársadalom igényeit szolgáló politikai és jogi nézetek, sőt egyes jogintézmény elemek is mind határozottabban követeltek maguknak általános elismerést, léptek fel a gyakorlattá válás igényével. Szeged város XVIII. századi büntetőtörvényszéki jegyzőkönyveibe és irataiba való, csupán futólagos bepillantás is arról győzi meg az érdeklődőt, hogy a városi tanács, mint büntetőhatóság, választott korszakunk előtt szinte egyértelműen és minden vonatkozásában feudális jogot alkalmazott, értekezésünk azonban igazolni fogja, hogy lassú erjedés után az érvényesítésre kerülő *anyagi* büntetőjog a 19. század második évtizedétől kezdve jól észlelhetően vesztett feudális jellegéből, mind több burzsoá jellegzetességet mutatott fel. Az 1790-től 1848-ig terjedő idő a magyar nép történetének olyan korszaka, amikor új rend volt kialakulóban, példálózva, új osztályviszonyokkal, új felépítményi elemekkel, új jogintézményekkel, ez utóbbiak között új büntetőjogi intézményekkel; tehát válságkorszak, amelynek a végére megoldásként az 1848-as magyar polgári forradalom tett időlegesen pontot. Szegeden az általunk megjelölt időhatárok azt a közel 60 esztendőt foglalják magukba, amikor a városi anyagi büntetőjog nem egy jellegzetesen feudális intézmény megőrzésével ugyan, de fokozatosan már a születőben lévő burzsoá társadalom igényeit is jól kiszolgáló, a korábbi jogtól igen sok vonatkozásban elütő, mondhatnánk, átmeneti típusú joggá módosult. Választott korszakunk Magyarországon és ezen belül Szegeden a klasszikus burzsoá büntetőjog előtörténetének, kezdődő kibontakozásának a kora, ezért, ha jogtörténetírásunk jelenlegi állása mellett csupán egy nagyvárosra szorítkozóan, mégis megérdemli azt, hogy alapos kutatások tárgyává tegyük s a feltárt eredményeket nyilvánosságra hozzuk.

Néhány szóval meg kell még indokolnunk azt is, hogy disszertációnkban miért szorítkoztunk csupán a beszámítást kizáró és büntetést megszüntető okok tárgyalására, mi-

ért nem adjuk a reformkori Szeged büntetőjogtörténetének az egészét. Az általunk feltárt forrásanyag – joggal állíthatjuk – óriási méretei és az igen nagy tömegben felmerülő problémák nem tették számunkra lehetővé, hogy a városunkban alkalmazott büntetőjog minden részletkérdését egy kandidátusi értekezés reálisnak minősíthető keretei közé szorítsuk. Két lehetőség állt előttünk: a feltárt joganyagot vagy elnagyoltan egészében, vagy mélyrehatoló vizsgálódással és kifejtéssel csak egy részletében bemutatni. Mi az utóbbi megoldás mellett döntöttünk, s így lemondottunk a totalitás igényéről azért, hogy a megjelölt részletet alaposabban dolgozhassuk ki. És miért éppen ezt a részletkérdést? A bűncselekmény fogalma – megítélésünk szerint – egyik legdöntőbb problémája a büntetőjognak. Választott témánk, kifejtés esetén, mivel a beszámítást kizáró okok összességükben negatív értelemben meghatározzák a bűncselekmény fogalmát, éppen e vonatkozásban nyújthat történetileg segítséget akkor, midőn feleletet ad arra, hogy a szegedi büntetőbírák milyen körülmények fennforgása mellett tekintettek el az elkövető megbüntetésétől, büntetés kiszabásától.

2.

Az előzőekben utaltunk arra, hogy témánk leszűkítésénél szerepet játszott a források rendkívül nagy száma. Ezen a helyen most közelebbről kívánunk kitérni a felhasznált levéltári és egyéb forrásanyag mennyiségének ismertetésére. Disszertációnk, anyagát tekintve döntően a Szegedi Állami Levéltárban őrzött, különböző kútfőkre támaszkodik, amelyekhez a levéltár vezetőjének s munkatársainak, kivált Oltvai Ferencnek és Szabó Ferencnek őszinte hála kötelező segítőkészsége következtében mindig a lehető legkönnyebben jutottunk hozzá. Felhasználhattuk a *rabokat ítélő*, másként *bűnfenyítő törvényszék*nek, az 1837-es évet leszámítva, korszakunkban hiánytalan sorozatot alkotó, kisebb könyvtárra rugó protocollumait, jegyzőkönyveit, amelyekbe bevezették a bírói határozatokat, valamint ítéleteket, és amelyek 1791. május 1-ig latin, innen 1796. augusztus 19-ig ritka kivételtől eltekintve magyar, majd 1821-ig ismét latin; ettől a latin fokozatos kiszorításával megint magyar nyelven íródtak. A többszöri selejtezések és alkalmi pusztulások következtében igen hiányosan maradtak meg ugyan, de haszonnal tanulmányozhattuk a büntetőtörvényszéknek végső soron mégis jó néhány fasciculusba rendezett iratait is, amelyek a vonatkozó bűnügyekben hozott ítéletek jobb megértését és értelmezését tették számunkra lehetővé. Az említett két levéltári forrástípus⁴ tanulmányozása során mintegy 20.000 büntetőítéletről szereztünk tudomást, sajnos azonban minden igyekezetünk ellenére sem bukkantunk a *statáriális bíróság* levéltári anyagának a nyomára – jöllehet ilyen természetű bírósági ítélezés is folyt városunkban⁵ –, ezért az

⁴ A Szegedi Állami Levéltárban [ma: Csongrád Megyei Levéltár, Szeged] őrzött protocollumokra, jegyzőkönyvekre *Jkv.*, a bűnfenyítő törvényszék irataira *Iratok* jelzéssel, valamint a jegyzőkönyvi bejegyzés évének, számának, hónapjának és napjának megjelölésével hivatkozunk.

⁵ Utal a nyomban, illetve nyomon ítélő bíróság működésére a rabokat ítélő rendes törvényszék néhány ítélete (*Iratok. Jkv. 1832: 88. március 29., Iratok. Jkv. 1834: 140. május 1., Jkv. 1834: 319. november 13., 1835: 130. augusztus 26.*), a városi tisztí ügyész egyik vádirata (*Iratok. 1837. július 13.*) és alkalmasint a legplasztikusabban a büntető törvényszéknek az a határozata, amely szerint: „A rögtön ítélő Törvényszéknek gyakorolhatására engedett kegyelmes engedelemnek kiterjedésére szabott határ idő már már eltelve, miután e Nemes Városnak nem csak pusztáin, de kebelében is ház felverések, rablások, s erőszakoskodások tapasztalhatnának – Ő Császári Királyi Fő Hertzegsége Nádor Ispány Ur a rögtön ítélő hatalomnak továbbra is leendő kegyelmes megengedése végett alázattal megkérettetend.” *Jkv. 1834: 363. december 12.*

ott követett joggyakorlatra, bármennyire is szeretnénk, nem lehetünk figyelemmel.

A szegedi levéltári forrásokon kívül kutatásainkat kiterjesztettük azokra az ugyan-csak forrás, kútfő jellegű, ma már irodalomnak helyesen semmiképpen sem minősíthető, korabeli büntetőjogi tankönyvekre,⁶ valamint a büntetőtörvénykönyv-javaslatokra, nevezetesen az 1792., az 1827. és az 1843. évi tervezetekre⁷ is, amelyekből tárgyalt korszakunknak országos szintű hazai büntetőjogi felfogásáról szerezhettünk nélkülözhetetlen ismereteket és összehasonlításra alkalmas anyagot.

Forrásaink bemutatásához kapcsolódóan nem mulaszthatjuk el azt, hogy legalább futólagosan tájékoztatást ne adjunk azok feldolgozásánál alkalmazott módszerünkről, szempontjainkról és ezekkel párhuzamosan a jelentkező nehézségekről. Az értekezésünk kereteit megszabó időbeli határok között mind az országos, mind a Szeged városi büntetőjog alapvetően szokásjogi természetű volt, amelynek szabályait éppen ezért csak a gyakorlatot kifejezésre juttató ítéletekből hámozhatjuk ki. Az egyes ítéletekből a bírói tévedéseken, sőt az alkalmankint előbukkanó tudatos önkényeskedéseken túlmenően az absztrakt jogszabály is kiolvasható, de annak eldöntéséhez, hogy bírói tévedésről, illetve jól átgondolt önkényről vagy pedig szokásjogi rendelkezés alkalmazásáról volt-e szó a konkrét esetben, csak a hasonló bűnügyekben hozott, a részben vagy egészen hasonló kérdést eldöntő ítéletek lehető legnagyobb számának összevetése alapján, ez összevetés eredményére gondos figyelemmel juthatunk el. Ennek az aligha támadható megállapításnak egyenes következtéseként feldolgozó munkánkban elsődlegesen a feltárt ítéletekre támaszkodunk, de nem állunk, nem állhatunk meg pusztán náluk. A jogot mindig emberek alkalmazták, emberek döntöttek büntetőügyekben, emberek, akik jogismeretüket valahonnan megszerezték, ahol, mint nálunk a feudalizmus utolsó századaiban, nem volt büntetőtörvénykönyv, az előző gyakorlat tanulmányozásával, a büntetőjogi szakmunkákból, különösen tankönyvekből. Ez az újabb felismerés kötelességünké tette azt, hogy már anyaggyűjtésünk alkalmával ügyeljünk az egyes, nem egy esetben azonban rendkívül szűkszavú vagy pongyola fogalmazású ítéleteket megelőzően kiadott büntetőjogi tankönyvek tanításaira is. De nem hagyhattuk és nem is hagytuk figyelmen kívül a büntetőtörvénykönyv-javaslatok rendelkezéseit sem, mert azok, ha nem tekinthetők véletlenszerűen idegenből átplántált melegházi növényeknek, a magyar társadalmi viszonyok fejlettségétől távolálló, egyes „túlfejlett” gondolkodású kodifikálók agyából kipatant, ezért életképtelen kora- vagy torzszülötteknek, előremutató vagy retrográd jellemzőikkel együtt ismét csak a magyar társadalomtörténeti, büntetőjogtörténeti valóság többé-kevésbé hű tükröződései, kifejezői.

Ha megállanánk az egyes ítéletekből kielemezhető szokásjogi szabályok feltárásánál

⁶ Különösen HUSZTY István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus hungaricum* (Eger, 1778.³, a következőkben HUSZTY); VUCHETICH Máttyás: *Institutiones iuris criminalis hungarici* (Buda, 1819., a következőkben VUCHETICH); SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* [Buda, 1836., illetve Pest, 1847.², a következőkben SZLEMENICS (1836) vagy (1847)]; SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk s ügyvédek számára* (Pest, 1848., a következőkben SZOKOLAY); kitékintésként PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan* (Buda-Pest, 1872–1873.³ 1–2. kötet, a következőkben Pauler).

⁷ *Codex de delictis eorumque poenis pro tribunalibus Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum, per regnicolarem juridicam deputationem elaboratus 1791–2* [Budapest, é.n. Fayer László francia nyelvű előszavával, a következőkben *Codex de delictis* (1792)], *Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Juridicam relata. IV. Codex de Delictis, eorumque Poenis* [Buda 1830., a következőkben *Codex de delictis* (1827)], FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye* (Budapest, 1896. 1. kötet, a következőkben Fayer).

és rendszerezésénél, valamint a büntetőjogi tankönyvek vonatkozó részeire s a büntető-törvénykönyv-tervezetek rendelkezésekre való hivatkozásoknál, ha a büntetőjogot társadalmi összefüggéseit veszített, önálló létre kelt, öntörvényű produktumnak tekintenénk és ilyenként is kezelnénk, még a polgári történészek, jogtörténészek jobbjai mögött is messze elmaradnánk. Éppen ezért vizsgálódásaink során nem zárkozhatunk be a „jog világába”. Keresnünk kell a jogszabályok mögött meghúzódó, ezek fejlődését biztosító társadalmi erőket és nem felejthetjük meg arról sem, hogy miként a történelem, hasonlóan a jogtörténelem is osztályharcok története. Idevágóan még egyet: kutatásaink során az a cél vezetett bennünket, hogy feltárt joganyagunkat mindig a széles, a dolgozó néptömegek érdekeinek szemszögéből, nem álbjektivistá módon, hanem a valódi történeti hűségre törekvéssel értékeljük.

3.

Kutatásaink tárgyának elhatárolása céljából nem mondhatunk le arról, hogy további bevezető megjegyzéseket ne tegyünk. Szükség van erre többek között azért is, mert a szocialista, vagy akár a kifejlett kapitalista jogfelfogás lényegesen különbözik a feudalizmus korának jogfelfogásától az egyes büntetőjogilag releváns cselekmények minősítését illetően. A disszertációmban vizsgálat alá vett korszak magyar jogászai különbséget tettek a közbűntettek (*delicta publica, crimina*) és a magánbűntettek (*delicta privata*) között, amelyeknek a köre időről időre módosult. Közbűntettek esetén hivatalból *büntetőeljárást* indított az illetékes hatóság és marasztalás esetén a terheltet büntetőszankcióval sújtották, a magánbűntett elkövetőjét viszont a sértett kezdeményezésére, elsődlegesen kártérítés megállapítására irányuló *polgári perben* vonták felelősségre. A két cselekménytípus között jelentkező különbség lényege ma már, újabb elmélyült kutatások eredményeként, éles megvilágításban áll előttünk. Jó tudjuk, hogy míg a közbűntettek közvetlenül érintették az uralkodó osztályok érdekeit vagy sértették meg a fennálló valláserkölcsei szabályokat, addig a magánbűntettek csak közvetve sértették, illetve veszélyeztették azt.⁸

A közbűntettek és a magánbűntettek vonatkozásában jelentkező különbségek lényegének ismerete ellenére bizonyos az is, hogy az a határvonal, amely elválasztja őket egymástól, rendkívül labilis, a bírói gyakorlatban mindenesetre erősen elmaradott. Szegeden például a testi sértéseknek, s még inkább a becsületsértéseknek és vagyonrongálásoknak csak egy részét bírálta el mintegy közbűntettként a bűnfenyítő törvényszék, más, alighanem nagyobb részükben azonban már a polgári perekben eljáró bíróság mondott ítéletet magánbűntett jellegük hallgatólagos elismerésével, bírságos bántalomként kezelve őket.⁹ Itt jegyezzük meg, hogy témánk kifejtése során csupán a városunk *rendes büntetőbírósága* által tárgyalt, tehát a szoros értelemben vett kriminális jellegű esetek feldolgozására vállalkozunk, a „kihágás” számba menő cselekményekre helyel-

⁸ KIRÁLY Tibor: *Kihágások a magyar jogban*. In: Tanulmányok az állam és a jog kérdesei köréből. (Budapest, 1953.) 88. s köv. pp.

⁹ A szövegben említett bűncselekmény típusok közül legsúlyosabbnak számító testi sértéseknek büntetőbírói megítélésére jellemző az a jogesetünk, amely arról tanúskodik, hogy Tanács Pált és Tanács Mihályt azért mentették fel bírások 1845-ben, mert „Lassu Mihálynak megveretése *isekélyebb* lévén, mintsem hogy *büntető* fenyítéket érdemelne”. *Jkv. 1845: 105. április 17.*

közzel inkább csak utalunk,¹⁰ a bírságos bántalmakkal kapcsolatos problémákat illetően pedig még erről is lemondunk.

Tárgyunk történetileg jó vagy rossz kidolgozása szempontjából igen jelentős az, hogy milyen szerkezeti keretben, milyen rendszerben tárjuk mondanivalónkat az olvasó elé. Ma minden szakember számára egészen természetesnek tűnik, hogy az élő, a tételes büntetőjog anyagát általános és különös részre tagoljuk, hogy a feldolgozásokban az *általános rész* keretei között a bűncselekmény fogalmáról, megjelenési alakjairól, a büntetőjogi felelősségről, a büntetésekről stb., *különös rész* címszó alatt pedig az egyes bűncselekményekről és azok büntetéséről szólunk. Ezt a rendszert követik a modern büntetőtörvénykönyvek és ilyen tagolásban tárgyalják az egyes problémákat a különböző büntetőjogi szakkönyvek írói is. De ez a szerkezeti felépítés, amely a mai büntetőjog kifejtésének helyes keretéül szolgál, a múlt büntetőjogának bemutatására csak akkor alkalmas, ha ez nem ellenkezik a korabeli büntetőjogi szemlélettel, ha ennek történeti indokoltága is van. Büntetőjogtörténeti tanulmánynak olyan kimunkálása tehát, amely anyagának általános és különös részre tagolódásával számol, az anakronizmus veszélyét hordozhatja magában, választott korszakunkat illetően azonban már éppen az lenne a baj, ha erre a differenciálódásra nem lennénk tekintettel.

A német jogtudomány meglehetősen korán, már a 17. században megtette az első lépéseket az általános rész kidolgozására, bár csupán a 18. században jutott el a fogalmak általánosításáig.¹¹ A magyar fejlődés egy ideig elmaradt ugyan a némettől, de a 19. század első felében már nem igen lehet szó ilyen természetű lemaradásról. Ennek meggyőző bizonyítékaként utalhatunk arra, hogy Vuchetich Mátyás egyetemi tanárnak és Békés vármegye táblabírájának a pesti egyetem és az összes jogakadémiák számára a helytartótanács által tankönyvül előírt,¹² 1819-ben közzétett munkájában *De delictis et poenis generatim* cím alatt kilenc fejezetben többek között a bűncselekmény fogalmáról, a beszámításról, a büntetésekről, a szándékról, a gondatlanságról, a részesekről, a kísérletről és a büntetést megszüntető körülményekről, *De singulis speciebus delictorum, eorumque legalium poenarum* megjelölés alatt pedig négy fejezetben az egyes közbűntettekkel kapcsolatos problémákról olvashatunk.¹³ Vuchetich gyakorlatának megfelelően járt el Szlemenics Pál, a pozsonyi jogakadémia tanára, a Magyar Tudós Társaság tagja és Pozsony vármegye táblabírája is korszakunkban magyar nyelven kétszer, 1836-ban és 1847-ben megjelent tankönyvében,¹⁴ továbbá még fejlettebb fokon Szokolay István, miként maga hangoztatta műve címlapján: „bíráink s ügyvédek számára”, tehát gya-

¹⁰ „Kihágási” jellegű ügyekben Szegeden nemcsak a rabokat ítélő és a polgári törvényszék, hanem más szervek is eljártak, így az előkészítő eljárással és a börtön felügyeletével is megbízott *Fenyítő Bizomány*, melynek tevékenységéről iratanyaga elpusztulta miatt csupán a bünfenyítő törvényszék néhány jegyzőkönyvi bejegyzése alapján szerezhetünk magunknak igen töredékes ismereteket (*Jkv. 1846. szeptember 30., 287. október 7., 1847. 9. január 14., 51. március 4., 1848: 10–14. január 20., 25. február 3., 29. február 24., 44. március 23., 68. június 16., 80. június 30., 125. augusztus 3.*) és bizonyára még gyakrabban a *Főkapitányi Hivatal*, amelynek irataiból szétszórton nem valami sok maradt meg (*Tanácsi Iratok. 1841: 520. Főkapitányi panasz jegyzőkönyv. 1841: 3. január*). Tudomásunk van arról, hogy a Kapitányi Hivatal kriminális jellegű ügyekben sem riadt vissza az ítélkezéstől, büntetés kiszabásától. Példaként megemlíthetjük, hogy Nagy Istvánt az Isten ellen kimondott káromkodásért 15 (*Jkv. 1827: 87. május 5.*), Gadó Imrét pedig lopásért 12 botütéssel büntette meg (*Jkv. 1828: 15. január 22.*).

¹¹ SCHMIDT, Eberhard: *Einführung in die Geschichte der deutschen Starrechtspflege* (Göttingen, 1951.)² 143. s a köv., 152. s a köv. pp.

¹² ECKHART Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935* (Budapest, 1936.) 326. p.

¹³ VUCHETICH 41., 203. p.

¹⁴ SZLEMENICS (1836) 45., 104. p. (1847) 41., 89. p.

korlati jogászoknak írt, 1848-ban publikált kötetében.¹⁵ A büntetőjogi fogalmak általánosítására irányuló törekvések azonban nemcsak a katedrajogászoznál, illetve a büntetőjogi szakirodalom művelőinél jelentkeztek a vizsgálat tárgyává tett magyar reformkorban, hanem a kodifikátoroknál is. Erről vallanak az 1792. és az 1827. évi büntetőtörvénykönyv-javaslataink és még inkább az 1843-as tervezet, amely utóbbi az anyagi büntetőjogot *Általános rendeletek*, illetőleg *Külön rendeletek a büntettek egyes nemeiről s azok büntetéséről* kiemelt címek alatt szabályozza.¹⁶ Végül azt sem hallgathatjuk el, hogy a sok ezer ítélet átkutatása során nem találtunk egyetlenegy adatot sem arra, miszerint Szegednek, e nagy és korabeli viszonyokhoz képest művelt városnak bírái és ügyvédei, azaz gyakorló jogászai észlelhetően elmaradtak volna az országos fejlődés által kialakított büntetőjogi szemlélettől.

Az imént kifejtettekre figyelemmel rövid összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy nem vétünk a jogtörténeti szemlélet követelményei és a jogtörténet kutatási szabályai ellen akkor, ha mintegy általános részi részletkérdésként most még csak a beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok problémái felé fordulunk, s kísérletet teszünk arra, hogy a magyar szakirodalom igen jelentős hányadából, sőt mi több, túlnyomó többségéből annyira hiányzó rendszeres intézménytörténeti feldolgozást adjunk. Ezt az egészíthetjük ki, hogy véleményünk szerint azért is van szükség van a témának ilyen jellegű megragadására, mert e nélkül sohasem léphetünk túl azon az elavult gyakorlaton, amely megrekedt a ma jogtudomány számára bizony vajmi keveset nyújtó büntetőjogi antiquitások vagy más, a büntetőjog múltját kísérő egyéb „érdekességek” feltárásánál, valamint előadásánál.

4.

Szeged szabad királyi város büntetőbírói gyakorlata a reformkorban messze túljutott azon, hogy egyoldalúan a századokkal korábban szinte egyeduralkodó tárgyi felelősség elvi alapjaira helyezkedjék. Városunk büntető törvényszéke az egyes cselekmények büntetőjogi minősítésénél nemcsak azt vizsgálta gondosan, hogy formailag, külső megjelenését tekintve létrejött-e bűncselekmény, hanem mérlegelte azt is, hogy az elkövetett cselekményért szubjektíve felelősséggel tartozik-e az előtte vádlottként álló személy vagy sem. A korabeli magyar büntetőjog tudományának álláspontjával és az akkoriban létrejött büntetőtörvénykönyv-javaslatok rendelkezéseivel – mondhatnók – teljes összhangban csak abban az esetben szabott ki büntetést, ha a tettet, nemkülönben a részest, szándékosság vagy gondatlanság terhelte, illetve ha velük kapcsolatosan nem jelentkeztek olyan körülmények, amelyek vétkességüket zárták ki vagy büntetőjogi szankciók alkalmazását, büntetés kiszabását akadályozták meg. Egészen röviden szólva, értékelte tehát a beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okokat, körülményeket is.

A modernebb felfogástól lényegesen eltérően a kor magyar jogtudományának valamennyi képviselője, Vuchetich Mátyástól a magyar feudális büntetőjogot választott történeti korszakunk után összefoglaló Pauler Tivadarig, mai műszavakkal a jogelleneséget, a beszámítási képességet, az elvárhatóságot stb. kizáró okokat ilyen tagozás nélkül *egységesen* beszámítást kizáró vagy enyhítő körülményekként kezelte.¹⁷ Azokat az

¹⁵ SZOKOLAY 22., 244. p.

¹⁶ FAYER I. kötet II. rész 14., 35. p.

¹⁷ VUCHETICH 141. s a köv. pp., PAULER I. kötet 229. s a köv. pp.

eseteket sorolták *általánosan* köréjük régi büntetőjogásaink, amelyek fennforgása esetén – a gyakorlatias gondolkodású és haladó tanokat hirdető Szokolay István szavait idézve – hiányzik „az öntudat, vagy az akaratnak határozottsági képessége”.¹⁸ Ilyen okokként értékelték *konkrétan* a gyermekkort, a süketnémaságot, ha ahhoz elmebetegség járul, az elmebetegség különböző változatait, a teljes és véltlen részegséget, a kötelességmulasztással össze nem kapcsolódott alvást, az öntudatlansággal párosult alvajárást, a véltlenül keletkezett legfelsőbb fokozatú indulatot (ingerültséget, haragot, fájdalmat), azt a fizikai vagy pszichikai erőszakot, amelynek ellenállni nem lehet, e parancs egyes válfajait, a végszükséget, a tévedés és nemtudás némely esetét, a véltlen önvédelmet, valamint a véltlent (*casus*).

Az akkori szakirodalomban kifejezetten beszámítást kizáró okokként tárgyaltak némelyikére városunk joggyakorlatában a fennmaradt levéltári anyag egészére kiterjedő kutatásaink ellenére sem találtunk adatokat, a hiányzókat (süketnémaság, alvás, alvajárás, végszükség) helyett azonban másutt – leszámítva itt az 1843. évi büntetőtörvénykönyvjavaslatot – legfeljebb csak megemlített, ilyen vagy legalábbis büntetést kizáró sajátossággal rendelkező és bíróság méltányolt körülmények nyomaira is bukkantunk. Megemlíthetjük a hivatásból eredő jogok gyakorlását, illetve e kötelességek teljesítését, a meglehetősen tág keretek között érvényesülő fenyítőjog alkalmazását, a jogszabály engedélyét, az önszegélyt, az orvosok gyógyító tevékenységét, a szabadság visszaszerzésére irányuló ösztönt (vágyakozást) a rabszöktetésnél és a hozzátartozói viszonyt a feljelentési kötelezettség elmulasztásánál.

A büntetést megszüntető okokat, Szlemenics Pál szavaival élve, a „*fenyegető büntetést megszüntető módokat*”,¹⁹ mint amelyek nem állanak kapcsolatban a vétkességgel, már korabeli jogtudományunk *élesen elhatárolta* a beszámítást kizáró körülményektől. Szeged város rabokat ítélő törvényszéke joggyakorlatának bemutatása során az elkövető halálával, a kegyelmezési jog gyakorlásával, a retorzióval, továbbá az elkövető és a sértett közötti megegyezéssel foglalkozunk kissé részletesebben. A büntetőjogi szakirodalom ezek közül a retorzió problematikáját nem érintette, helyette taglalta még az elévülésnek, a teljesen felmentő és jogerős bírói ítéletnek, valamint a törvényszékieleg megállapított büntetés kiállításának a következményeit.²⁰ Nem rajtunk múlik, hogy ezekről csak itt, bevezető sorainkban emlékezhetünk meg. Ami az *elévülést* illeti, városunk jogéletének viszonylag magas fejlettségi fokára tekintettel, bár konkrét adataink nincsenek, mégis kizártnak tartjuk, hogy az időmúlást ne méltányolta volna kellőképpen a szegedi büntetőbíróság. Az idevágó jogesetek hiányának az lehet a magyarázata, hogy 1. az elévülési idő eltelte után nem jutott a hatóság tudomására régen elkövetett bűncselekmény vagy 2. – s ez látszik valószínűbbnek – már a nyomozati, a vizsgálati, vagyis az előkészítő eljárás során, melynek iratai elpusztultak, észlelték az illetékesek ezt a körülményt és ezért az ügyet lezárták, a további, a törvényszéki eljárás lefolytatásától eltekintettek. A *teljesen*, nem csupán bizonyítékok, próbák elégtelensége miatt *felmentő bírói ítéletnek* és a *büntetés kiállításának* mikénti értékelésére vonatkozóan pedig csak annyit jegyezhetünk meg, hogy az ilyen döntéssel jogerősen felmentett személyeket, illetve azokat, akik büntetésüket már elviselték, vizsgált korszakunkban és Szegeden ugyanazért a bűncselekményért sohasem voltak újból büntetőperbe.

¹⁸ SZOKOLAY 172. p.

¹⁹ SZLEMENICS (1847) 85. p., 1836-ban még a fenyítő büntetés eltörlésének a módjairól írt (100. p.).

²⁰ VUCHETICH: 188. s a köv. pp., SZLEMENICS: (1836) 100. s a köv., (1847) 85. s a köv. pp., SZOKOLAY 234. s a köv. pp., PAULER I. kötet 291. s a köv. pp.

Problémát okoz, hogy milyen sorrendben foglalkozunk az egyes beszámítást kizáró okokkal, amelyekről az volt a korabeli felfogás, hogy az elkövető vétkességét rekesztik ki, illetve, hogy fennforgásuk esetén a cselekmény véletlennek (*casus*) minősül. A modern csoportosításban való tárgyalást nem tartjuk helyesnek, mert ez modern szempontok történetietlen visszavetítését jelentené. Ezért inkább azt a megoldást választjuk, hogy először azokat a beszámítást kizáró körülményeket vesszük sorra, amelyeket a múlt század első felének szakirodalma kifejezetten ilyenekként és részletesen taglalt, majd pedig a szegedi büntető törvényszék joggyakorlatából kiemelezhető, a korabeli irodalomban nem vagy más összefüggésben, illetve csak futólagosan említett változatokat. E kifejtési rendtől csupán annyiban térünk el, hogy a *casus*-szal kapcsolatos mondanivalóinkat nem a vétkes önvédelem után, hanem azt közvetlenül megelőzően adjuk elő. Ennek abban adhatjuk magyarázatát, hogy a véletlen megítélésében követett gyakorlat ismerete nélkül nehezebben tisztázhatók az önvédelem akkori értékelésével vonatkozásban álló problémák. Tanulmányunknak azt a szerkezeti felépítését egyébként, amelyet választattunk, még a mai tételes büntetőjog művelői számára is elfogadhatónak véljük, ha arra gondolunk, hogy előbb a beszámítási képességet és bűnösséget, ezt követően a korszakunkban nem ilyenként emlegetett „jogellenességet”, végül két, mind általános, mind különös részi kérdésként kezelhető, ma alkalmasint úgy mondhatnók, „elvárhatóságot” kizáró okot mutatunk be.

Előljáróban még csupán egyet: a történeti-jogdogmatikai vizsgálódásokon túlmenően szükségesnek véljük, hogy disszertációnkban az egyes beszámítást kizáró körülményekkel, így például különösen a gyermekkorral és a részegséggel kapcsolatos *bűnözési problémákra* is kitérjünk. Meggyőződésünk szerint ezek feltárása és kifejtése, noha az egyébként megkívánhatónál lényegesen több jogeset ismertetése miatt talán felesleges kitérőnek tűnhet fel, mégsem mellőzhető, mert e feladat, illetve többletmunka vállalása nélkül lemondanánk tanulmányunk részkérdéseinek szociológiai és kriminológiai megalapozásáról. Ez a meggyőző indokokkal alá nem támasztható leszűkítés végső fokon azt eredményezné, hogy jogtörténeti fejtegetéseink nem érhetnék el kítűzött célunkat, a történeti valóság tárgyunkat illető szektorának a lehető leghívebb bemutatását.